

Huippuyksilöitä ja toimikuntia

Allan Tiitta

Vanha Suomen Akatemia perustettiin 1948 kansallisen innostuksen vallassa kulttuurisen jatkuvuuden symboliksi. Akatemia antoi kaikkiaan 23 tiedemiehelle ja taiteilijalle tilaisuuden keskittyä luovan työnsä tekemiseen ja teki myös useita tärkeitä tiedepoliittisia aloitteita, jotka johtivat muun muassa valtion atomienergiatoimikunnan, ravitsemustoimikunnan perustamiseen ja valtion tieteellisten toimikuntien perustamiseen.

Vuonna 1950 perustetut tieteelliset toimikunnat toimivat opetusministeriön tiedepoliittisina asiantuntijaeliminä ja jakoivat määrärahoja tieteelliseen tutkimukseen. Toimikuntajärjestelmää laajennettiin 1961, jolloin toimikuntien lukumäärää nostettiin kahdesta kuuteen, niiden voimavaroja vahvistettiin ja niiden alaisuuteen perustettiin tutkijoiden toimia.

Nämä organisaatiot yhdistyivät 1969, jolloin Suomen Akatemia lakkautettiin ja sen nimi siirrettiin tieteellisten toimikuntien järjestelmälle. Tässä kirjoituksessa esittelen sekä Suomen Akatemian lakkauttamiseen vaikuttaneita tekijöitä että tarkastelen tieteellisten toimikuntien toimintaa 1950- ja 1960-luvulla nykypäivän valossa.

Suomen Akatemian lakkauttaminen

Ensimmäisenä syynä Suomen Akatemian lakkauttamiseen oli 1960-luvulla Länsi-Euroopasta alkunsa saanut yleinen kehitys, joka johti kohti suunnitelmallista ja keskitettyä tiedepolitiikkaa. Itsehallinnollista Akatemiaa ei haluttu jättää riippumattomaksi saarekkeeksi keskelle yhtenäistä hallintojärjestelmää.

Toiseksi Akatemia oli organisaatioltaan vanha jo syntyessään, ja sen rakennetta olisi pitä-

nyt joka tapauksessa uudistaa huomattavasti. Akatemiahan oli todellinen köyhän maan Akatemia. Sodassa yhden suomalaisen sotilaan oli pitänyt vastata ”kymmentä ryssää”, nyt yhden suomalaisen tutkijan olisi tullut vastata sataa tai tuhatta neuvostoliittolaista, brittiläistä tai yhdysvaltalaista tutkijaa. Kun tieteen johtavissa maissa oli siirrytty ”big science” -vaiheeseen, jolle olivat tyypillisiä suuret laboratoriot ja tutkimusryhmät, Akatemia tarjosi muutamalle jäsenelleen vain yhden assistentin ja vaatimatomat tutkimusmäärärahat.

Kolmantena syynä Akatemian lakkauttamiseen oli presidentin tahto. Urho Kekkonen halusi sitä sekä edellä mainituista että henkilökohtaisista syistä, sillä Akatemia oli tarjonnut hänen poliittisille vastustajilleen tilaisuuden nauttia valtion korkeinta palkkaa ja samalla arvostella häntä.

Akateemikot Georg Henrik von Wright ja Rolf Nevanlinna hyväksyivät pakon edessä Akatemian lakkauttamisen sen jälkeen kun sen nimi oli päätetty siirtää vahvistetulle tieteellisten toimikuntien järjestelmälle. von Wrightin mielestä nimensiirto oli välttämätön siksi, että sen avulla voitiin negatiivisten seikkojen lietsomisen sijasta korostaa ratkaisun positiivisia puolia: Akatemiaa ei lakkautettu, sitä kehitettiin.

Historian virta

Tämä jossakin määrin orwelilainen näkemys myönteisen historiakuvan merkityksestä on hie-man ristiriidassa sen usein toistetun ajatuksen kanssa, että ”historiasta ei voi oppia mitään”. Jos hyväksyy sellaisenaan Herakleitoksen ajatuksen: ”Et voi astua kahta kertaa samaan virtaan”, voikin päätyä Leo Tolstoin tapaan korostamaan, että

historian yleisten lakien selvittäminen tai selitysten hakeminen ylipäätään on sulaa hulluutta, koska emme voi ikinä tietää kaikkia johonkin tapahtumaan vaikuttaneita syitä. Varmaa historiassa on vain se, että se yllättää villimmätkin visiot.

Toisaalta asiaa voi tarkastella myös siten, että vaikka samaan virtaan ei voi astua kahdesti, siihen voi hukkuu kahdesti, tai useamminkin, jos vain jääräpäisyyttä on niin kuin Pentti Haanpään kuvaamalla Pöntän äijällä oli. Samoin kun kokenut opas tekee maastotutkimuksia saadakseen selville, missä olisi kahlaamo tai jokin muu sopiva paikka ylittää virta, nykyhetken päättäjän kannattaisi ehkä perehtyä niihin ratkaisuihin, joihin heidän edeltäjänsä päätyivät samantapaisissa asioissa. Usein nimittäin on niin, että menneisyyden toimijat joutuivat ratkaisemaan periaatteessa samoja kysymyksiä kuin nykyisetkin päättäjät, vaihtoehtojen ja mahdollisuuksien kirjo on vain muuttunut.

Tutkimuksesta voimavara

Seuraavan sivun kuvio antaa yleiskuvan tieteellisten toimikuntien taloudellisten edellytysten muuttumisesta 1950–2002. Käyrä kuvaa toimikuntajärjestelmän varojen reaalista kasvua, palkit Suomen bruttokansantuotteen vuotuista muutosta, ja lisäksi kuvioon on merkitty ajankohdat, jolloin tutkimus- ja kehittämistoimintaan suunnatut julkiset ja yksityiset määrärahat nousivat yhteen (1971), kahteen (1991) ja kolmeen (1998) prosenttiin Suomen bruttokansantuotteesta.

Kuvio osoittaa, että tutkijoiden vaatimuksista huolimatta toimikuntien määrärahat pysyivät vaatimattomina 1950-luvun ajan. Vuonna 1961 toteutetulla toimikuntien organisaatiouudistuksella Edwin Linkomies pyrki kasvattamaan niiden määrärahoja lisäämällä poliitikkojen vaikutusvaltaa tieteessä, mutta näin alkanut tieteen politisoituminen ei vielä muuttanut vallinnutta tiedekäsitystä. Määrärahat alkoivat nousta, mutta seuraavan vuosikymmenen öljykriisi osoitti, että tutkimusmenot rinnastettiin edelleen kulttuurivaroihin, joita voitiin supistaa taloudellisesti vaikeina aikoina.

15 vuodessa tilanne oli muuttunut ratkaisevasti, kun vuosisadan pahimman laman aikana 1990-luvun alussa tutkimus koettiin voimavaraksi, jonka avulla voitiin nostaa maan kilpailukykyä ja luoda uusia työpaikkoja. Voimakkaaseen kasvuun toimikuntien varat lähtivät kuitenkin vasta 1997, jolloin tutkimus-

ja kehittämistoimintaan suunnatut varat kasvoivat muutenkin nopeasti erityisesti yksityisellä sektorilla.

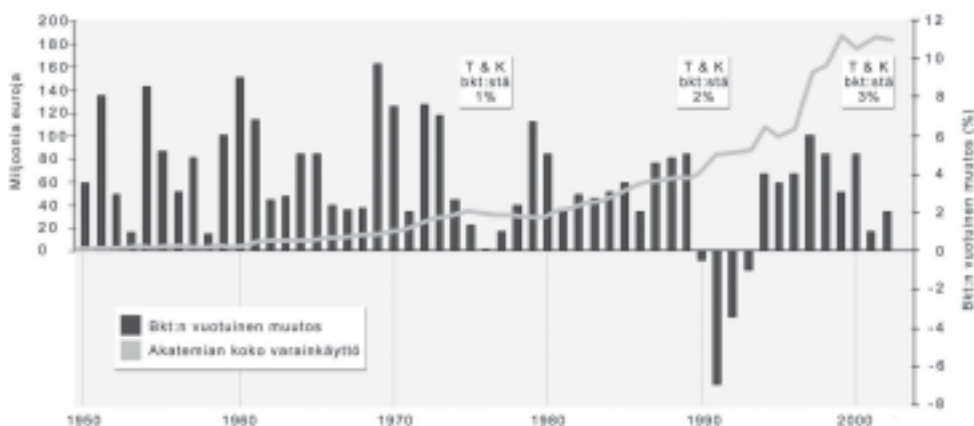
Perustehtävät pysyvät

Miten sitten toimikuntien tavoitteet, tehtävät ja käytännöt ovat muuttuneet. Jos toimikuntajärjestelmän päämäärä tiivistetään kahteen sanaan, ne olivat 1950 samat kuin nyt: tieteen parhaaksi. Se, että toimikunnille ei vuosikymmeniin luotu kunnollisia toimintaedellytyksiä ei johtunut niiden vetäjästä vaan suomalaisen yhteiskunnan pysähtyneisyydestä. A. I. Virtanen, Suomen Akatemian pitkäaikainen esimies ja toimikuntajärjestelmän luoja, korosti kansainväliseen kehitykseen viitaten 1940-luvulta lähtien, että tutkimustyön lisääminen ja syventäminen oli välttämätöntä maan talouselämän kannalta. Tieteesen panostamisessa ei ollut kysymys taloudellisesta uhrauksesta vaan sijoituksesta tulevaisuuteen. Vaikka Virtanen sai tässä asiassa rinnalleen häneen muuten vastahankaisesti suhtautuneen Urho Kekkosen 1960-luvun alussa, tämä näkemys löi yhteiskunnassa läpi vasta 1990-luvulla.

Kun tieteellisten toimikuntien perustehtävä on pysynyt muuttumattomana yli 50 vuoden ajan, niin muuttumattomina ovat pysyneet myös tietyt peruskysymykset, joihin jokainen toimikunnan päättäjä on vuorollaan joutunut ottamaan kantaa. Tällaisia peruskysymyksiä ovat esimerkiksi miten tutkimusta voidaan parhaiten edistää, miten tutkimustoiminta tulee jakaa perustutkimukseen, soveltavaan tutkimukseen ja kehittämistoimintaan, miten voidaan parhaiten parantaa tutkijoiden asemaa ja uraa, miten tutkimusmäärärahat voidaan jakaa oikeudenmukaisesti ja miten edistää sukupuolten tasa-arvoa? Tarkastelen lyhyesti näiden peruskysymysten käsittelyä 1950- ja 1960-luvulla nykyajan näkökulmasta.

Miten tutkimusta voidaan parhaiten edistää? Jo toimikuntien työn alkuvaiheessa painotettiin sitä, että toimikuntien myöntämien tutkimusmäärärahojen tuli olla toisaalta riittävän pieniä, jotta mahdollisimman moni voi päästä niistä osallisiksi, toisaalta niin suuriksi, että niillä voidaan saada aikaan merkittäviä tuloksia. Tämä johti siihen että perustutkimuksen ohella oli tuettava niin sanottuja suuria tutkimustehtäviä eli tieteen, talouden ja kansanterveyden kannalta keskeisiä tutkimuksia. 1960-luvulla suuret tutkimustehtävät antoivat tilaa tutkimussopimuksille, jotka olivat aikansa huippututkimusohjel-

Tieteellisten toimikuntien / Suomen Akatemian varainkäyttö ja Suomen bkt:n vuotuinen muutos 1950–2002

mia. Niiden avulla voitiin yhdistää teollisuuden, tutkimuslaitosten ja korkeakoulujen tutkimustoimintaa, edistää ryhmätyöhön soveltuvia tieteidenvälisiä tutkimusaiheita sekä antaa suomalaisille tutkijoille kokemusta työskentelystä laajoissa projekteissa. Mainittakoon, että jo 1967 keskusteltiin pohjoismaisten huippututkimusyksiköiden perustamisesta.

Toinen peruskysymys, *miten tutkimustoiminta tulee jakaa perustutkimukseen, soveltavaan tutkimukseen ja kehittämistoimintaan*, oli ajankohtainen 1950- ja 1960-luvulla, sillä siihen kytkeytyi kansallisten tieteiden kamppailu vahvan asemansa puolesta. Kehitys johti soveltavan tutkimuksen vähittäiseen vahvistumiseen perustutkimuksen ja kansallisten tieteiden kustannuksella, kun tiedepolitiikan painopiste alkoi siirtyä voimakkaammin taloudellista kasvua korostavaan suuntaan. Soveltavan tutkimuksen nousua 1960-luvulla vauhditti valtiovallan pyrkimys päästä ohjaamaan tieteeseen suunnattavia voimavaroja ja osallistumaan tutkimusjärjestelmän kehittämiseen. OECD:n tavoitteiden mukaisesti tutkimusta ei pyritty suuntaamaan vain taloudellisen kasvun lisäämiseen tähtäviin tavoitteisiin, vaan myös teknisen ja taloudellisen kehityksen synnyttämiin ongelmiin, kuten luonnon saastumiseen.

Myös kolmannen peruskysymyksen, *miten voidaan parhaiten parantaa tutkijoiden asemaa ja uraa*, ratkaisemisessa toimikunnat ovat olleet aktiivisia vuosikymmenestä toiseen. Aivan kuten 1948–69 toiminut vanha Suomen Akatemia myös toimikunnat korostivat vuodesta 1950 lähtien, että yhtä tärkeää kuin oli tukea professoreja oli kiinnittää lahjakkaita nuoria tut-

kimustyöhön ja edistää tieteellistä jälkikasvua. Vielä 1950-luvulla toimikunnat huolehtivat tutkijoiden koulutuksesta myöntämällä runsaasti määrärahoja aputyövoiman palkkaamiseen, mutta 1961 toimikuntiin luodut vanhemman ja nuoremman tutkijan sekä tutkimusassistentin toimet sekä 1966 perustetut tutkijastipendit merkitsivät tutkijan ammattiuran ja tutkijain ammattikunnan syntymistä Suomeen.

Suurimmat muutokset

Jos edellä käsiteltujen peruskysymysten kohdalla voidaan katsoa, että ero nykypäivään ei loppujen lopuksi ole hätkähdyttävän suuri, viimeisen kahden kysymyksen osalta asia on toisin. Varsinkin toimintansa alkuaikoina 1950-luvulla toimikunnat ratkaisivat kysymyksen *miten tutkimusmäärärahat voidaan jakaa oikeudenmukaisesti jääviyskäytäntöjen suhteen* hyvin joustavasti.

Ääritapauksena voidaan nostaa esiin luonnontieteellisen toimikunnan biologian asiantuntijavaliokunnan 1955 pitämä määrärahakokous, jossa todettiin, että sen viidestä jäsenestä vain yksi oli täysin jäävitön. Jotta valiokunta olisi voinut suoriutua tehtävästään, päätettiin pitää jäseniä jääveinä vain oman tai omaisensa hakeuksen suhteen. Kun kulloinkin jäävit jäsenet vuoron perä poistuivat ja palasivat, valiokunta selviytyi urakasta. Tuolileikin lopputulos oli, että yli 40 % määrärahoista meni jakajille itselleen, 60 % 15 muulle tutkijalle ja 8 tutkijaa jäi kokonaan ilman tukea.

On selvää, että tällainen jakokäytäntö suosi voimakkaiden yliopistoryhmien edustajia ja

heidän lähipiiriään ja sorti muita tutkijoita, jotka joutuivat kurkistamaan määrärahojen jakohuoneeseen ikään kuin saranapuolelta.

Vaikka hakuprosessi vie nykyisin noin viisi prosenttia rahoituksen kokonaisvolyymista, tätä on pidettävä pienenä hintana siitä, että hakijat voivat luottaa siihen, että heitä kohdellaan oikeudenmukaisesti. Tähän liittyy myös kysymys tieteen kansainvälistymisestä. Kun 1950- ja 1960-luvun toimikunnissa ajateltiin, että määrärahakysymykset on pystyttävä ratkaisemaan kotimaisin voimin, nyt katsotaan, että niitä ei voi ratkaista ilman ulkomaisia asiantuntijoita.

Myös peruskysymys *miten edistää sukupuolten tasa-arvoa* nähdään nyt kokonaan toisessa valossa kuin toimikuntien alkuaikoina. 1950-luvulla toimikuntien jäsenistössä ei ollut yhtään naista, 1960-luvullakin vain kolme, arkeologi Ella Kivikoski, kirjallisuustieteilijä Irma Rantavaara ja kasvatustieteilijä Inkeri Vikainen. Vuonna 2000 naisten osuus Akatemian hallituksessa oli

jo yli 40 %. Vuosina 1961–69 toimikuntien tutkijan toimissa työskenteli 287 henkilöä, joista naisia oli 29 eli hieman yli 10 prosenttia, mutta vuonna 2000 toimikuntien tutkijoista naisia oli lähes puolet. Tässäkin asiassa on voittanut paitsi demokratia myös Suomi: maan henkiset resurssit ovat tulleet entistä paremmin käyttöön.

Kun toimikuntien työtä 1950- ja 1960-luvulla tarkastelee nykypäivän valossa, kaksi asiaa nousee esiin. Entiselle pohjalla on hyvä rakentaa, mutta aina on oltava myös valmiutta muuttaa vanhoja rakenteita. Historian tulee olla ponnahduslauta, ei taakka.

Kirjoittaja on Helsingin yliopiston kulttuurimaantieteen dosentti, jolta ilmestyi juuri teos "Suomen Akatemian historia 1-3, Osa 1. Huippuyksilöitä ja toimikuntia 1948–1969" (SKS). Kirjoitus perustuu puheeseen kirjan julkistamistilaisuudessa 18.5.